

EN MEMÒRIA DEL PROFESSOR FORTUNY

Carlos SARRATE

Vaig tenir una relació de professor i alumne amb Francesc Fortuny des de pràcticament que vaig entrar en la Facultat el curs 1979-80 i l'amic José Manuel Díaz, un altre alumne seu que ja anava a tercer, me'l va presentar. La seva pèrdua sobtada i els tretze o catorze anys al seu costat amb assignatures, tesina, cursos de doctorat, tesi doctoral, Associació de Medieval de la Societat Catalana de Filosofia, projecte KAL, Simposi de Filosofia de l'Edat Mitjana a Vic..., em fan evocar aquest període i donen alguna llicència per explicar almenys la part de l'aventura intel·lectual de la qual estic al corrent.

Aquell va ser un temps intens de filosofar que, en bona part, llisca entre les quatre parets del seu despatx del 3r pis de la torre de Filosofia. Les relacions que tenen alguns alumnes amb els professors universitaris estan plenes de fascinació. Recordar aquesta època resulta indeslligable de la fascinació pel personatge i per una situació de grup petit al seu voltant, situació que un veia com a exclusiva i que s'entrelligava amb els raonaments i les lectures. L'home que mai concedia massa espai teòric als sentiments en la seva visió del món, que els preservava potser amb rialles permanents, paradoxalment suscitava passions oposades, i certament, l'admiració d'alguns seguidors n'era una.

Al maig de 1980, ja enrere la seva tesina sobre l'ockhamisme en la Corona d'Aragó, Fortuny va llegir la tesi sobre Guillem d'Ockham i la filosofia medieval. Més enllà de l'interès filosòfic d'Ockham, sempre vam tenir la impressió que «l'Ockham» de Fortuny contenia no només la descripció, sinó també la vivència d'una mena d'ajust de comptes amb les filosofies essencialistes. Alguns vam beure també de la mateixa font que prometia alleujament: la filosofia lingüística d'Ockham, en permetre molts discursos vàlids simultanis sense pretendre esgotar el real, immunitzava contra els dogmatismes i servia per donar entrada franca a la ciència moderna. I, almenys a mi, em va servir –cal dir-ho també– per desactivar certs neguits que encara em cuetejaven per no haver pogut obtenir una imatge integrada entre ciència, filosofia i religió. Recordo amb especial agraïment la impecable claredat mental que em va transmetre en l'assumpte de recol·locar amb molta finesa totes aquestes peces al seu lloc. Aquest aspecte emocional de l'alleujament –que passava desapercebut aleshores–, aquest aspecte i no només la pertinència més o menys fantasiosa a un club selecte, explica l'adhesió original a Fortuny.

Fortuny va ser sempre un home de conviccions religioses, si bé va deixar de pertànyer al clergat i va donar un canvi de rumb a la seva vida. En sé poc, d'aquesta faceta que no era de despatx. Alguna vegada li havíem sentit a dir que l'única possibilitat de fer un discurs religiós, si ens prenem seriosament que Déu és inefable i que, com deia Ockham, els conceptes humans només *circumstant* la natura divina, és veure el món a la manera de la filosofia de Plotí, com a teofania de l'U.

Segurament, el tret filosòfic que tothom recordarà en evocar-lo serà l'omnipresència del terme «llenguatge» en les seves paraules. Fórmules com «tot és llenguatge» o

«vivim en una physis lingüística» apareixien arreu. Les fonts d'aquesta posició semblaven una mica d'aquí i d'allà: Fortuny ho atribuïa al «segle xx» i les fórmules més antigues que el recordo citar eren les del Wittgenstein del *Tractatus*: «Els límits del meu llenguatge...» El món ve presentat per una mena de transcendental historicosocial; tot i que el llenguatge objectiva i fa aparèixer, les versions de Fortuny recorden sempre que el «transcendental» és, abans que res, una colla de signes amb base material i suggerien que, si hi ha ruixat en la realitat, hom pot obrir el paraigües i mantenir-se a recer, *distanciar-se'n*, romandre en el caire «només llenguatge» dels signes i intentar no mullar-se. Així, la conseqüència de la lingüísticació del real era una mena de relativisme històric i cultural. De quina manera hom pot fer d'aquestes fórmules radicals un recurs útil no només per a la ciència, sinó àdhuc per a la vida quotidiana, és cosa que mai vam tenir clara del tot, però és cert també que mai el vam enxampar «fora de joc» filosòfic, en alguna actitud pràctica que desmentís que les coses eren a penes mera objectivació del llenguatge en el seu ús. Les eternes rialles de Fortuny mentre afegia «no som res» eren una manera també de dir que no ens podem prendre cap discurs massa seriosament. Quan Eco va publicar *Il nome della rosa*, alguns vam veure un segon Fortuny en aquell italià que també coneixia molt bé el segle xiv, que presentava un personatge amb trets de Guillem d'Ockham i que tematitzava el riure com a estri de demolició dels dogmatismes seriosos.

A principis dels 80, Emilio Lledó ja havia passat per Barcelona i havia deixat en el Departament d'Història de la Filosofia el pòsit de la crítica als filosofemes estèrils, l'atenció al llenguatge i la percepció de la filosofia com a forma d'expressar la instal·lació històrica de l'home. Les propostes de Fortuny semblaven seguir aquesta mateixa línia, però dutes a major radicalitat, i sembla que s'havien format precisament en la confecció de la tesi que Lledó li dirigia. Fortuny explicava que, a mig fer, s'havia trobat amb *l'Archéologie du savoir* de Foucault. Aquest text, que els foucaultians qualificarien de «via morta», li havia resultat, en canvi, desllorigador. Davant d'una historiografia sobre Ockham amb valoracions molt contradictòries, un arriba a una mena de bloqueig hermenèutic. En Foucault hi va trobar unes «regles de formació de discurs» que partien de la base de convertir el pensament en un conjunt d'enunciats sotmesos a regles i les interpretacions, en altres enunciats. La sospita que tota l'anàlisi hermenèutica s'havia de convertir en anàlisi de regles semàntiques no el va abandonar mai.

Una versió de Foucault va començar a sortir a classe en forma de «regles d'enunciació». Originalment, les regles d'enunciació servien per establir una mena de condicions semàntiques bàsiques que marcaven tot el discurs d'una època determinada. «L'època» era una unitat més o menys definida per una formació social, en un sentit marxista (i després modulada per altres factors culturals). Així, tota la filosofia grega corresponent a la polis vindria determinada per uns grans marcadors semàntics que cito de memòria: «el tot és anterior a l'individu» (o té entitat abans que les parts); «la gran dualitat germinal del discurs grec es dona entre l'intel·ligible i el sensible» (on l'intel·ligible és l'estructura profunda del sensible, el qual n'és la manifestació), etc. La cosa continuava amb una proposta de regles per a diverses èpoques. Ignorar aquestes regles o unes altres de semblants era condemnar-se a mal interpretar els textos. Com a exemple privilegiat, no tenir en compte aquesta dualitat significa arriscar-se a fer lectures aberrants que imputin als antics la distinció entre materialisme i espiritualisme, que no hi té res a veure.

La part filosòfica de la fascinació sempre va raure en aquesta història discontinua, que en aquell moment, a més, tenia un aire de família en tot el Departament d'Història de la Filosofia, sigui en versions marxistes, estructuralistes o positivistes (amb els paradigmes de Kuhn). La recerca aniria adoptant formes i noms diversos, major complexitat, hauria de bregar amb les excepcions i omplir-se de matisos per fer front a les continuïtats o per poder assimilar els simples canvis d'èmfasis culturals i els petits

desplaçaments. Sempre vam tenir la impressió que la medieval de Fortuny no era com la medieval dels altres medievalistes que vam anar coneixent amb el temps: un mèrit seu va ser que aquell terreny deixat de banda pels filòsofs i una mica vedat d'erudits i editors de manuscrits –per exemple, fa anys que no hi ha medieval a Selectivitat- es convertia, a les seves mans, en alguna cosa divertida, apassionant i actual. Era, abans que res, un camp de proves força extens que permetia assajar noves metodologies lingüístiques.

Ara bé, cal notar que un cop desbloquejat l'accés al text d'una època, Fortuny no es delectava pas en una mena de diàleg amb els autors on els antics ens poguessin ensenyar a nosaltres. Si més no, no hi havia actitud reverent. Pel contrari, tota lectura és sempre una interpretació interessada en algun aspecte i tampoc les «regles d'enunciació» (o els seus equivalents) són absoluts que es puguin detectar d'un cop per sempre, sinó regles diferencials entre el llenguatge d'una època donada i el nostre llenguatge, del qual no en coneixem pas del tot les condicions. No hi ha res a aprendre, ni cap ensenyament incubat que es pugui obrir. Només tenim lectures diferencials en un procés mai conclòs. Així semblava que la via que havia començat amb el cercle hermenèutic tot acceptant que només en comprendre em comprenc, menava a la gramatologia de Derrida: el text està condemnat a generar un altre text.

Tornant a l'època de la tesi, Fortuny explicava els universals medievals –les postures dels diferents autors sobre el tòpic– amb l'exemple del «totxo». Així, la forma «totxo» dins del totxo, o l'arquetip diví de «totxo», etc. L'exemple escolar era simpàtic i tenia èxit: un totxo és una cosa fàcilment singularitzable o integrable en un tot segons convingui; a més, fàcilment s'assimilava als gruixuts volums que duia a l'aula de la seva biblioteca particular mentre tot rient ens deia «a llegir, que són quatre dies»: feia pensar en la dificultat de ficar-se aquells totxos en el cap. En algun moment vam batejar la metodologia històrica que constituïa la vocació intel·lectual de Fortuny com la «totxologia». La paraula, la va inventar el propi Fortuny quan explicava Ockham. L'esperit humà – deia - pot lligar signes i fer proposicions tot interessant-se per diversos aspectes de la cosa i sense venir determinat per ella: així es pot fer una «totxologia de paleta» (la ciència de com es fa una paret amb totxos) o «una totxologia de químic» (ex.: un totxo és un silicat d'alumini), etc. El nom va acabar designant la pròpia metodologia històrica fortuniana. Aquesta ciència interminable ens va servir de pretext per aprendre molta filosofia, tant dels autors que haurien de proporcionar els conceptes lingüístics metodològics com dels autors de la història del pensament, no només medievals, als quals hauríem d'analitzar i ubicar en l'organigrama.

Pel que fa als primers, van anar desfilant els anys successius, a banda de Foucault, molts autors que contribuïen a la tasca amb els seus conceptes. Per exemple, el Wittgenstein de les *Investigacions filosòfiques* (els discursos sotmesos a les mateixes regles d'enunciació semblen els «jocs de llenguatge» amb «l'aire de família»; el text antic ens pot embriuar si caiem en el parany de creure que l'entendem perquè coneixem la llengua, etc.). Una gran troballa, una línia major de concordança, la va trobar en Umberto Eco i el *Tractat de semiòtica general* i altres obres com el *Lector in fabula* que permetien aplicar l'utilitat semiòtica als textos filosòfics. Destaco el concepte d'*enciclopèdia* en oposició a *diccionari*: cada signe d'una època remet a discursos com ho fan les entrades d'una enciclopèdia, i no com ho fa un diccionari. En especial, va començar a circular la noció clau de «semiosi il·limitada», citada per Eco de Ross Quilian: un signe ens permet recórrer de la perifèria al centre totes les unitats culturals, i tornar a començar desplaçant una mica el seu significat. Amb això, Fortuny volia entendre el desenvolupament del llenguatge total en el temps, i de la història de la filosofia en particular com a parcel·la d'aquell. També van entrar de manera generosa els conceptes de hipo- i hipercodificació: amb aquest concepte, per exemple, s'explica que la semàntica d'un fragment textual pugui interpretar-se en funció de codis subjacents que desplacen el significat original. Va arribar un moment que els escrits de

Fortuny tenien tal consciència de la inflació significativa dels termes filosòfics que les paraules tècniques es van anar omplint de cometes, perquè quan diem *substància* avui dia ja no volem dir la *ousia* d'Aristòtil, sinó la que ha patit la crítica històrica, la que ha conservat el lexema i no pot referir-se a la cosa sense fer al mateix temps l'ullet al lector per dir-li «sóc allò que era la substància d'Aristòtil i ara en rigor ja no és pot dir, però és còmode dir-ho així»... Eco també va conduir Fortuny a la *Semàntica estructural* de Greimas i allà va començar a albirar-se un complex utilatge entorn de l'anàlisi de semes, sememes, isotopies discursives..., que semblaven la resposta científica a l'aspiració d'una anàlisi dels nuclis filosòfics de cada període.

La pretensió pràctica del gran model metodològic es formulava, els primer temps, així: fer crítica diacrònica d'ideologies sincròniques. El concepte d'ideologia era marxista, és clar, una altra de les grans inspiracions que als 80 corria per la Facultat i que havia fet dir al nostre home, en broma, que ell era «un currante de lo mental». Les idees van a remolc de les vivències. Els conceptes de la filosofia a penes es poden entendre si no vas al context social en què s'han originat. Això donava a Fortuny una altra clau per renunciar a dialogar amb els autors o a reconèixer cap ensenyament. De nou, no es tracta d'establir un accés i entrar-hi, sinó de detectar les condicions històriques del discurs i adonar-se que no són les nostres. Aquesta postura l'havia dut a polèmiques amb uns i altres perquè feia de la filosofia un derivat dels avatars socials i més d'un li retreia que feia sociologia. L'especificitat de la filosofia es recuperava sense grandeses en veure-la com a discurs especialment sensible als grans canvis d'estructures semàntiques globals que abans hem dit «regles d'enunciació»; és a dir, la seva radical pobresa literària i la manca de floridures la feien apta per a l'anàlisi i detecció d'aquells grans principis dels camps semàntics. Si algú venia a buscar l'experiència filosòfica de pensar en profunditat un autor, et trobaves que l'experiència la feies, sí, però no amb l'autor, sinó amb Fortuny i a través de la reflexió metodològica. El filosofar es recuperava en acte allà on la teoria gairebé en negava les possibilitats.

Diem que es pretenia una «crítica diacrònica d'ideologies sincròniques». Això significava que, en ubicar els discursos diacrònicament, en la seva època i en funció de les condicions materials, s'observava que alguns representen adaptacions que canvien les coses (novetats) –a vegades a desgrat del propi autor– i d'altres són formulacions retrògrades perquè apunten al passat. Si hi ha una mena d'*adequatio* entre el discurs i l'època –sempre mesurada pel nostre discurs–, es pot confegir una successió de sistemes semàntics en el temps o ideologies diacròniques i, proveïts d'ella, detectar què és vell o modern en un conjunt de discursos actuals sincrònics que es fan passar tots per adequats i «moderns». En fi, hi havia la pretensió d'obtenir una mena d'instrument d'anàlisi que permeti dir, p. ex., «aquest discurs usa paraules modernes, però en el fons és tomista per tal i tal i s'ubica millor en el segle XIII», etc. Si amb la semiòtica o la semàntica estructural la filosofia s'havia de convertir en ciència exacta, amb la crítica de les ideologies s'havia de convertir en praxi, acció transformadora. Potser hi havia èpoques en què un element pesava més que l'altre. Fins on puc arribar, a meitat dels 90 l'acció pràctica s'havia allunyat del lèxic marxista i sembla que s'havia apropat al discurs de la gestió d'empreses: s'havia convertit en enginyeria filosòfica i tecnologia social.

A meitat dels 80, l'èmfasi del projecte sonava més a hegeliana que a marxista: es tractava de poder ubicar els discursos a base d'elaborar, primer, una història de la filosofia que fos *una*, en el sentit que recollís la successió dels sistemes semàntics com un desenvolupament similar a les figures de consciència. Ara bé, a diferència de Hegel, tot sabent: 1) que la necessitat del desenvolupament únic que regia els progressos la posava la subjectivitat del lector actual, que no tenia perquè ser l'últim (*quaestio disputata*: el «lector actual» era el propi Fortuny o un *nosaltres?*, i en aquest últim cas, era un *nosaltres* epocal o era el cercle dels seus deixebles?); 2) sabent que on deia *figura de consciència* s'havia de parlar de conjunts lingüístics amb regles semàntiques

comunes; i 3) que la dialèctica de les consciències quedava substituïda per la semiosi il·limitada, ¿era possible lligar un model postestructural de les discontinuïtats amb un model d'una història de la filosofia? Vet aquí una altra *quaestio disputata*!

Aquest ideal analític amb funció crítica va conèixer moments excitants amb la progressiva instauració dels ordinadors en la nostra vida. Crec recordar que Fortuny va ser un dels màxims promotors perquè arribessin al Departament d'Història de la Filosofia. L'augment de la memòria, la rapidesa dels programes i l'aparició dels primers CD-ROM contenint la Patrologia Llatina «en la butxaca» –com es va veure en el Congrés de Vic del 93–, el van fer pensar que el tipus de treball d'anàlisi semàntica que ell proposava trobaria en l'ordinador una eina indispensable (recerques informàtiques de semes a partir de lexemes i seqüències lèxiques). A principis dels 90, Fortuny predeïa que el tipus de tesi consistent a analitzar el concepte *x* en tal autor tenia els dies comptats, perquè es podrien fer gairebé en una tarda i eliminarien la feina clàssica de les fitxes de l'erudit detectant concordances o coses semblades (fitxes que, per cert, Fortuny n'havia fet per milers i en guardava a casa seva!) Després va arribar la massiva entrada d'Internet, però no sé com va continuar aquest qüestió de l'anàlisi. En qualsevol cas, en la xarxa té publicats alguns treballs.

En fi, un cop aprens a caminar pots deixar la mà dels pares. Fortuny va seguir polint els anàlisis, ara amb instruments informàtics i en el context de l'elaboració d'un diccionari de termes filosòfics. Algú altre haurà d'explicar com segueix aquesta història a partir del 93, però quan el vaig sentir en la Conferència d'inauguració del curs 2002-03 de la Societat Catalana de Filosofia, el projecte seguia dempeus i evolucionant. La baralla tenaç seguia sent arribar a fer una figura científicament elegant amb les peces del puzzle de moltes tradicions filosòfiques. De totes les virtuts i defectes que la *totxologia* podia reunir, a la llarga n'he retingut uns fruits preciosos: m'ha obert sense por les pàgines a molts autors que no coneixia i, sobre tot, ha estat l'instrument subtil amb què un home intel·ligent em va ajudar a pensar. Aquest és un regal per sempre. Gràcies, Fortuny!